

4. Wat beweegt de moderne pelgrim?

Hoe zien we de marge terug bij pelgrims onderweg?

Arno Cuppen

Wie buiten de orde van dagelijkse routines of gevestigde visies en patronen stapt komt in een ruimte die antropologen de 'marge' noemen. De marge staat tegenover het centrum, met zijn gevestigde machten en instituties. Vernieuwing en beweging beginnen vaak in de marge en verwerven vervolgens een plaats in het centrum.

Ook pelgrimage heeft te maken met die marge, en met een cyclus van marge en centrum. Pelgrims stappen immers tijdelijk buiten de normale samenleving en gaan op weg, zonder vaste woon- of verblijfplaats. (uit de thema-omschrijving van de studiedag)

Mij is gevraagd om vanuit de praktijk een indruk te geven van hoe de moderne pelgrim zich verhoudt tot 'de marge'. Eerst stel ik mij voor. Vervolgens geef ik aan hoe wij vanuit onze herberg naar de marge kijken. Daarna reageer ik op de aan mij gestelde vragen.

Even voorstellen: herberg 'L'Esprit du Chemin'

Met mijn vrouw Huberta ontvang ik al bijna 20 jaar pelgrims die onderweg zijn naar Santiago de Compostela. Eerst in Saint-Jean-Pied-de-Port, aan de voet van de Pyreneeën. Nu in het gehucht Le Chemin, 25 km ten zuiden van Vézelay.

Wij doen ons werk samen met veel andere vrijwilligers. Onze herberg heet 'L'Esprit du Chemin' (de geest van de weg). In al die jaren hebben wij ruim 33.000 pelgrims ontvangen. Dat geeft al aan dat de 'Camino' (= weg) naar Santiago intussen steeds populairder werd. In 2003, toen wij de herberg openden, meldden zich 19.000 pelgrims bij het pelgrimsbureau tegenover ons. In 2014, toen wij de herberg verkochten, schreven zich 54.000 pelgrims in, bijna drie keer zoveel. In 2003 waren er vier herbergen, inclusief de onze. Daarna kwam er gemiddeld elk jaar één herberg bij. De toenemende populariteit betekende ook dat de Camino steeds meer commercie aantrok, waardoor het karakter ervan veranderde. Dit bracht ons ertoe om onze herberg in het drukke Saint-Jean in 2014 te verkopen en een nieuwe herberg op te zetten langs de nog stille pelgrimsweg vanaf Vézelay.

Afb. 1. Onze herberg in Saint-Jean-Pied-de-Port (2003 – 2014) (foto: A. Cuppen)

Afb. 2. Onze herberg in Le Chemin, gemeente Anthien (2014>) (foto: A. Cuppen).

Als herbergiers maken wij deel uit van de Camino, maar vanaf de zijlijn. Samen met heel veel anderen maken wij het mogelijk dat pelgrims deze eeuwenoude route ook nu kunnen gaan, zoals anderen voor ons klaar stonden toen wij onderweg waren. Als onze gasten 's morgens vertrekken blijven wij achter, om de herberg klaar te maken voor andere pelgrims. Dag in, dag uit.

Onze plek langs de zijlijn maakt ons ook tot waarnemers. In al die jaren hebben wij zóveel pelgrims voorbij zien trekken en aan den lijve ondervonden hoezeer de Camino veranderde.

Wij doen ons werk als vrijwilligers. We hebben twee keer voor eigen rekening een huis gekocht en dat verbouwd naar een herberg, met veel hulp. Wij doen ons werk op basis van kost en inwoning, net als de andere vrijwilligers.

In Saint-Jean vroegen wij onze gasten een vaste, lage prijs voor het onderdak en de maaltijden. Zo wilden we eraan bijdragen dat 'iedereen' deze bijzondere weg kan gaan.

In Le Chemin hebben we een extra stap gezet, door de vaste prijs los te laten. In plaats daarvan vragen wij onze gasten om een gift (*donativo*): een vrijwillige bijdrage. Dat past volgens ons het beste bij de onvoorwaardelijke gastvrijheid, zoals we die zelf hadden ervaren. In wezen gaat het om vertrouwen en respect, om verbondenheid en samen delen.

We gaan daarmee bewust in tegen de stroom van de tijd, die steeds meer in het teken van geld en transacties staat, ook op de Camino. Als de Camino zich in de marge bevindt van het 'normale' leven, dan plaatsen onze keuzen ons in de marge van de Camino. Kortom: wij draaien een herberg in de marge van de marge.

De marge vanuit ons perspectief

Door onze ‘radicale’ keuzes, volgen wij de Camino op de voet: hoe ontwikkelt die zich? Wat betekent dat voor onze bijdrage, onze betrokkenheid? Wat is eigenlijk de diepere betekenis van het pelgrimeren, vroeger en nu, in Europa en elders?

Al zoekend vonden we het werk van de Amerikaanse hoogleraar Joseph Campbell (1904–1987). Hij was al jong in de ban geraakt van verhalen. Een belangrijk thema, in alle culturen en in alle tijden, is het verhaal van de heldenreis. Campbell ontdekte dat onder al die heldenverhalen, hoe verschillend ook, een bepaald patroon ligt.

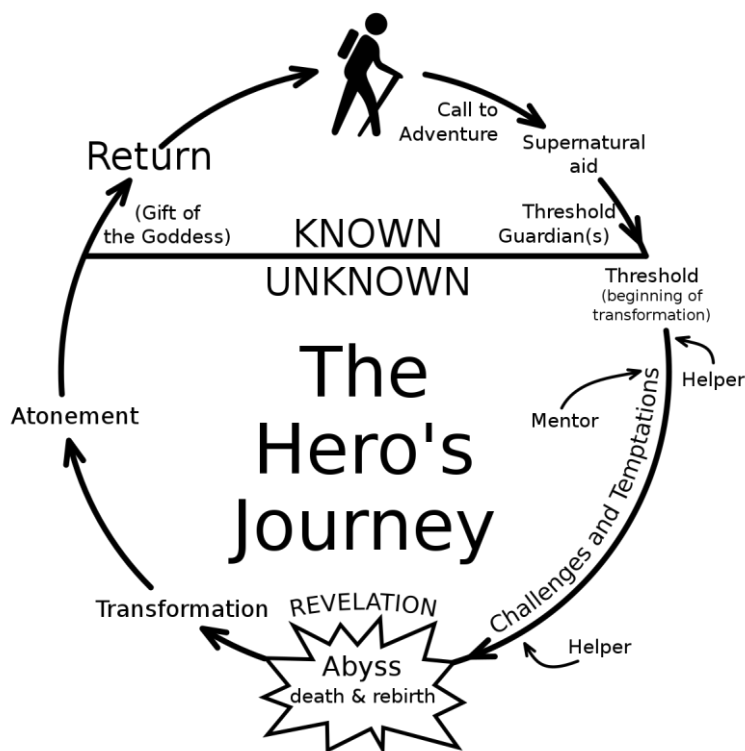
De held (v/m) krijgt de oproep om het vertrouwde leven achter zich te laten en op zoek te gaan naar een ‘schat’: een groter inzicht. (Soms weigert de held eerst om te luisteren naar de oproep en is er een mentor die hem of haar een duwtje in de rug geeft.)

Na veel beproevingen en met onverwachte hulp wordt het doel uiteindelijk bereikt: een nieuw inzicht of besluit (= transformatie: het oude ‘ik’ sterft en een nieuw ‘ik’ wordt geboren). Dan gaat de held terug naar huis, om de schat een plek te geven in het eigen leven en om die te delen met anderen.

Eén van de bekendste boeken van Campbell is: *De held met de duizend gezichten* (oorspr. 1949, Ned. editie 2020).¹ De titel verwijst naar dat algemene patroon (‘de held op tocht’) én naar het feit dat ieder mens haar of zijn eigen, unieke tocht door het leven maakt, op zoek naar zichzelf en naar haar of zijn rol in de wereld (‘duizend gezichten’). Zo maakte Campbell de verbinding tussen het individu en de samenleving.

---

¹ J. CAMPBELL: *The Hero with a thousand faces* (New York 1949, Princeton 1972); IDEM: *De held met de duizend gezichten* (Utrecht 2020).

Afb. 3. 'The Hero's Journey' volgens Campbell (bron: [File:Heroesjourney.svg - Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heroesjourney.svg)).

Bij 'helden' denken we vaak aan enkelingen die met grote moed en geheimzinnige wapens talloze schurken verslaan, in exotische omgevingen. Logisch. Wie heeft niet gehoord van de eeuwenoude verhalen over de zoektocht van ridder Parsifal naar de Heilige Graal of de zwerftocht van Odysseus? Wie kent niet moderne films als Star Wars, The Matrix en The Lord of the Rings?

Campbell ging het dus vooral om de diepere laag in die verhalen, onder alle bling-bling. 'Held' zijn betekent dan: op zoek gaan en blijven naar wie je ten diepste bent en waar je echt voor wilt gaan. Volg die passie, al gaat dat met vallen en opstaan, met hoop en wanhoop. Ga je eigen weg én deel je schat met anderen. Zo maak je de cirkel rond, steeds weer.

Reis van Betekenis

De pelgrimstocht is, wereldwijd, een oeroud symbool voor de reis van het leven. Het woord 'pelgrim' komt van het Latijnse 'per ager' (door het veld) en 'peregrinus' (vreemdeling): de pelgrim laat het vertrouwde leven achter zich en gaat, door vreemd terrein, het onbekende tegemoet. In zekere zin is een pelgrimstocht dus ook een 'heldenreis', zoals Campbell die bedoelde.

Wij spreken vanuit onze herbergervaringen graag van ‘het verhaal van de Reis van Betekenis’ waarmee wij een verbinding maken tussen de inzichten van Campbell en het pelgrimeren. Dat verhaal is geïnspireerd door de verhalen van duizenden pelgrims die in de herberg te gast waren én door de grote reisverhalen en wijsheidstradities van over de hele wereld. We hopen dat het verhaal kan inspireren om van de pelgrimstocht een reis van betekenis te maken.

Die reis kent zeven etappes. Elke etappe heeft een symbool.

Afb. 4. Reis van Betekenis. De reis begint boven - bij het huisje op de heuvel - gaat met de klok mee (de oproep, het vertrek, etc.) en eindigt bij het begin. Het huisje heeft dus een dubbele betekenis. De horizontale lijn symboliseert - net als bij de ‘Hero’s Journey’ van Campbell - de grens tussen het vertrouwde en het onbekende (= de ‘marge’) (bron: A. Cuppen).

Meer de ‘Reis van Betekenis’, inclusief de daarmee verbonden Inspiratiekaarten, is te vinden op: www.espritduchemin.org.

Een pelgrimstocht is meer dan de marge

De Camino is de tijdelijke verblijfplaats van de pelgrim, op weg van en naar huis. Het is een inspirerende wereld apart, met eigen waarden en symbolen, uitdagingen en voorzieningen. Kortom: de Camino bevindt zich echt in de marge.

Maar ook de andere etappes van de pelgrimsreis zijn van belang. Daarom, bijvoorbeeld, nodigden wij in Saint-Jean pelgrims uit om hun *vertrek* te markeren. De meesten begonnen daar immers hun Camino. Wij gaven hen daarvoor een capsule die zij konden vullen met een persoonlijke boodschap, een wens, iets dat zij wilden achterlaten, wat dan ook. Die capsule gooiden zij daarna in een kunstwerk in de tuin van de herberg. Van deze mogelijkheid werd veel gebruik gemaakt.

Bij *aankomst* in Santiago (of een andere heilige plaats) lijkt de pelgrimstocht voltooid. Wie wil, en aan de voorwaarden voldoet, kan bij het pelgrimbureau een diploma ('compostela') aanvragen, als officiële afsluiting. Maar in feite ben je dan pas halverwege. Nu wacht een nieuwe uitdaging: je ervaringen en inzichten naar huis te brengen. Je laat de markeringen van de pelgrimsweg achter je en zet nu *zélf* je route uit, door je reis betekenis te gaan geven in het leven van alledag. Het kan wel eens de moeilijkste etappe van je reis zijn.

De marge krimpt

De marge is geen gegeven. Integendeel. Op allerlei manieren wordt daaraan geknabbeld, bewust of onbewust. Commerciële dienstverleners spelen in op behoeften aan gemak en zekerheid (voorbeelden: bagagetransport, reserveringssystemen, begeleiding). Pelgrims moeten sterk in de schoenen (of op de pedalen) staan om zulke verleidingen te weerstaan en het avontuur echt zelf aan te gaan. (Voor zover mogelijk, natuurlijk, want voor iedereen liggen de grenzen anders.)

Ook op andere manieren legt de 'gewone' wereld (het centrum) een steeds groter beslag op de Camino (de marge). Denk aan economische waarden als 'markten' en 'geld' die sociale waarden als solidariteit en geven verdringen en aan het internet dat het - schijnbaar - mogelijk maakt om overal tegelijk te zijn: in het centrum (thuis) en in de marge (onderweg) en aan het gegeven dat het onbekende terrein steeds verder in kaart wordt gebracht door websites, gidsen, GPX-tracks, blogs. Is er nog ruimte voor avontuur?

Kortom: de Camino lijkt steeds meer op het 'centrum', terwijl dat centrum in crisis verkeert (onder meer door de klimaatverandering) en vernieuwing vanuit de marge goed kan gebruiken.

De moderne pelgrim en de marge

In een volgende stap ga ik nu vanuit de praktijk in op de vraag hoe de moderne pelgrim zich verhoudt tot de marge. Ik doe dat vanuit drie perspectieven: zingeving, rituelen en geografie. Elk onderdeel opent met de vragen (inclusief een korte toelichting) die mij voor mijn bijdrage werden voorgelegd.

Zingeving

Pelgrims gaan vaak op pad met zingevingsvragen. Ze hebben aparte, spirituele en richting- en zingevende ervaringen, juist omdat ze afstand bewaren tot het gangbare leven.

Vragen: Is dat zo, leeft die ervaring? Hoe belangrijk zijn die vragen en ervaringen?

Mijn reactie:

In 2021 is onderzoek gedaan onder mensen die onderweg waren langs pelgrimswegen in Frankrijk.² Daarvoor zijn, onder meer, 3565 ingevulde vragenlijsten bestudeerd. Een vraag betrof de motieven: “Wat zijn uw drie belangrijkste redenen om op pad te gaan?” De antwoorden staan in dit overzicht:

Afb. 5. Bron: *Les chemins de Compostelle en Bourgogne-France-Comté, Restitution étude des publics* (Vézelay juni 2022) p. 7; Nederlandse versie door A. Cuppen.

In het overzicht heb ik met gele sterren de motieven aangegeven die een relatie hebben met zingelevingsvragen. Die spelen dus een belangrijke rol.

Dat is ook de indruk die wij vanuit de herberg hebben. Wij vragen in principe niet *waarom* onze gasten op pad zijn. Het is aan hen om te beslissen of ze daarover iets willen vertellen. Sommigen willen dat niet, anderen juist wél. Bijvoorbeeld tijdens het kennismakingsrondje dat we 's avonds vóór de maaltijd doen. Fascinerend is hoe verschillend mensen zich dan presenteren. Sommigen vertellen vooral feitelijk over hun reis (of eerdere reizen): start- en eindpunt, de route, aantal kilometers. Anderen vertellen over hun persoonlijke motieven. Dat kan een bewuste keus voor de marge zijn: weg van de hectiek en alle materie van het 'gewone'

² *Les chemins de Compostelle en Bourgogne-France-Comté, Restitution étude des publics* (Vézelay juni 2022); <https://pros.bourgognefranchecomte.com/uploads/2022/07/synthese-etude-des-publics-2022.pdf> (gezien dec. 2022).

leven, op zoek naar wat er echt toe doet, door een tijdlang eenvoudig en traag te leven. Een Franse pelgrim vatte het zo samen: 'vivre autrement' (anders leven), liefst elk jaar twee weken. Het kan ook gaan over gebeurtenissen die diep ingrijpen in het leven: het verlies van een geliefde of een baan, een ernstige ziekte, de overgang naar een volgende levensfase zoals bijvoorbeeld van studie naar werk of van werk naar pensioen.

Zulke verhalen illustreren hoe belangrijk 'de weg' kan zijn: dat die uitnodigt om open te zijn naar anderen en dat anderen daar met respect mee omgaan.

Als herbergiers voelen wij de meeste betrokkenheid bij pelgrims die om een diepere reden op pad gaan. Maar er zijn ook mensen voor wie het puur om het wandelen of de uitdaging gaat. Ook dat blijkt het uit het zojuist aangehaalde onderzoek. De pelgrimsweg biedt hen vooral een goede en goedkope infrastructuur. Ook voor die gasten proberen wij zo gastvrij mogelijk te zijn, maar er is geen echte klik.

Het ritueel repertoire

De (protestantse) officiële instanties en instituties van het centrum hebben altijd moeite gehad met het ritueel van bedevaart en pelgrimage.

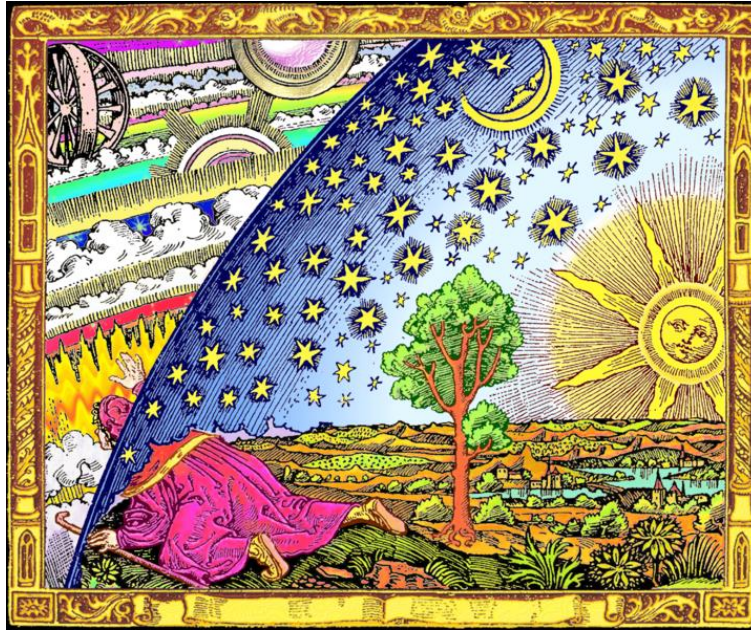
Vraag: Speelt de aantrekkingskracht van volksreligieuze (bijv. Mariaverering, heiligencultus) en andere, kleine rituelen ('bijgeloof')?

Reactie:

In de herberg ontvangen wij weinig pelgrims die aangeven dat ze om religieuze redenen op pad gaan, hoewel die er dus wel degelijk zijn zoals blijkt uit het genoemde onderzoek. Wij ontmoeten eerder pelgrims die meteen verklaren dat ze vooral géén religieuze motieven hebben.

Des te meer opvallend is hoe, bijvoorbeeld, de pelgrimszegen in de basiliek van Vézelay door veel pelgrims wordt gewaardeerd. "Ik ben niet religieus, maar ..." die zegen en het gezang van de broeders en zusters in die gewijde sfeer raken iets, ontroeren.

De heiligencultus lijkt nauwelijks meer een rol te spelen. Ja, de Camino gaat naar het graf van de apostel Jacobus, maar van een serieuze verering is vrijwel geen sprake. Als iets onderweg onverwachts meezit, wordt de apostel - meestal voor de grap - als bemiddelaar aangehaald. Zoals ook 'de engelen van de weg' eerder in overdrachtelijke zin aan de orde komen. Serieuzer wordt het als de rol van toeval wordt besproken. Hoe vaak hebben we pelgrims bij wonderlijke gebeurtenissen niet met stelligheid horen zeggen: "dat kan geen toeval zijn". Wat het dan wél is, blijft meestal gehuld in de nevelen van dat kleine mysterie.

Afb. 6. Deze houtgravure, gemaakt door een onbekende kunstenaar, is voor het eerst verschenen in een boek (*L'atmosphère: météorologie populaire* (Paris 1888)) van de Franse astronoom Camille Flammarion (1842-1925). De gravure verbeeldt "de plek (..) waar de hemel en de aarde elkaar raken...". (foto ingekleurde versie: <File:Flammarion-color.png> - [Wikimedia Commons](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flammarion-color.png)).

In het oudste, bewaard gebleven boek over de Camino - de Codex Calixtinus (12de eeuw) - wordt de pelgrimsweg naar Santiago gezien als de aardse weergave van de sterrenweg.

De Camino zou een oude weg volgen naar Cabo Fisterra (= de Kaap aan het Einde van de Wereld), die al door de Kelten werd gebruikt. Dáár, aan het einde van de wereld, ging de zon onder en begon het rijk van de doden én van de wedergeboorte.

Hoe dan ook lijkt de Camino de gevoeligheid voor buiten-gewone dimensies te vergroten: "Er is méér tussen helemaal en aarde". Het feit dat de routes langs eeuwenoude, heilige plaatsen voeren, versterkt dat.

Geografisch

"Er is een lange traditie dat pelgrimage verbonden is met afgelegen gebieden."

Vragen: Welke rol spelen natuur, rust, afgelegen oorden? Zijn pelgrims vaak stedelingen?

Reactie:

In natuurgodsdiensten wordt de wereld, en alles wat daarin leeft, beschouwd als beziëld. Veel afgelegen, bijzondere plekken werden als 'heilig' beschouwd en als zodanig bezocht en vereerd: bergen, bronnen, rivieren, rotsspleten, kapen. In sommige Indiaanse culturen markeert een 'vision quest' de overgang van jongeren naar hun volwassenheid. Onderdeel van

het ritueel is een volledige vastenperiode, meerdere dagen en nachten, alleen, op een heilige plaats in de natuur. Dáár vragen de jongeren de geesten om een visioen, om betekenis te kunnen geven aan hun leven en aan hun rol in de gemeenschap.

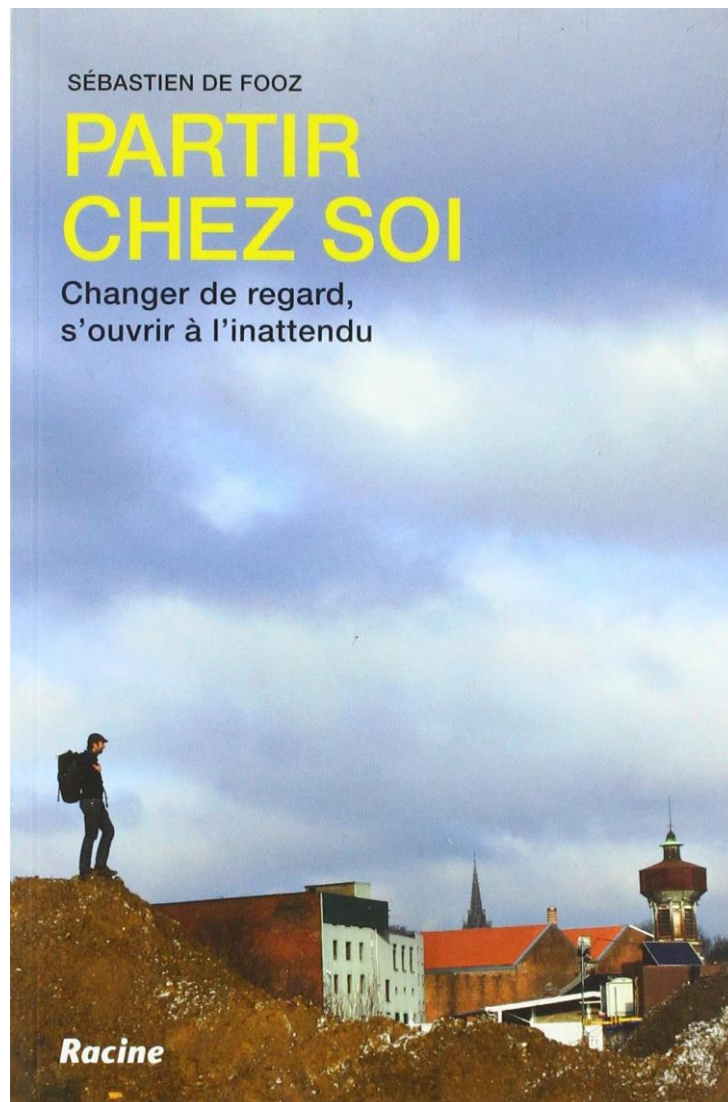
Ook in andere culturen heeft een zich tijdelijk terugtrekken een belangrijke functie, als overgangsrITueel, op andere bijzondere momenten, of regelmatig terugkerend. De religieuze tradities kennen hun eigen voorbeelden. De profeet Mozes verbleef veertig dagen en nachten op de berg Sinäi en ontving er de Tien Geboden. Gautama Boeddha mediteerde zeven weken onder een boom en bereikte daar de verlichting. Jezus vastte veertig dagen en nachten in de woestijn en begon daarna te prediken. De profeet Mohammed vastte in de maand ramadan in een grot en ontving er zijn eerste openbaringen.

Als een belangrijke reden om nu op pelgrimspad te gaan wordt, zie weer het genoemde Franse onderzoek, het ervaren van verbondenheid met de natuur genoemd. Tegelijk valt op dat veel pelgrims kiezen voor slechts een beperkt aantal, drukke routes die *niet* naar afgelegen gebieden gaan, integendeel.

Het stille platteland waar onze herberg staat wordt wel ‘de groene woestijn’ genoemd. Sommige pelgrims waarderen die stilte en verlatenheid, kiezen daar zelfs bewust voor. Andere pelgrims maken zich eerder zorgen over de logistiek van hun tocht of missen het comfort van de Camino in Spanje, met een dicht netwerk van herbergen, winkels, cafés, restaurants.

Zowel stedelingen als niet-stedelingen zijn onderweg langs pelgrimswegen. Cijfers daarover heb ik niet kunnen vinden. In onze herberg houden we dat niet bij. Het is ons niet eerder opgevallen als een relevant onderscheid. Misschien ook, omdat de moderne Camino vooral *niet* onderweg is naar een afgelegen oord.

Veel moderne pelgrims zeggen: ‘de weg is het doel’ en dus niet de heilige plaats aan het einde daarvan. Dat betekent dat je evengoed naar wél afgelegen oorden kunt pelgrimeren of ook in stedelijke omgevingen. Ook daar is de marge te vinden.

Afb. 7. Boekomslag S. DE FOOZ: *Partir chez soi. Changer de regard, s'ouvrir à l'inattendu* (Brussel 2019); de afbeelding symboliseert een moderne 'stadsexpeditie'.

De Belg Sébastien de Fooz, die eerder naar Santiago en Jeruzalem liep, ondernam in 2018 een stadsexpeditie door Brussel. Zeg maar een pelgrimstocht ter plekke, in zijn eigen stad, langs niet-gemarkeerde wegen en afhankelijk van de gastvrijheid van wildvreemden. Er is een boek en een (Franstalige) documentaire gemaakt van deze expeditie: *Partir chez soi*.³

De Nederlanders Dirk-Jan Laan en Dennis Prooi schreven hun boek *Een filosofie voor het onderweg-zijn* op basis van hun ervaringen als lifters, onder meer door afgelegen gebieden,

---

³ Boek: S. DE FOOZ: *Partir chez soi. Changer de regard, s'ouvrir à l'inattendu* (Brussel 2019); film/documentaire, zie trailer: <https://www.sebastiendefooz.com/film/> (gezien december 2022).

richting Hong Kong. “Liften betekende (..) dat we het hele idee van voortgang los moesten laten. Toen hebben we echt het ‘onderweg-zijn’ ontdekt. We hingen in het luchtledige.”⁴

Beide loopprojecten roepen mooi de setting de marge op, die kan overal zijn....

---

⁴ Citaat uit *Trouw*, 13 september 2022, vgl. D.-J. LAAN & D. PROOI: *Een filosofie voor het onderweg-zijn* (Gorredijk 2022).